

KATPATUKÁTÓL JONANISTÁNIG. A KAPPADOKIAI GÖRÖG NYELV FELEMELKEDÉSE, BUKÁSA ÉS ÚJJÁSZÜLETÉSE

1. Kappadokia korai történelme

Kappadokia Közép-Anatólia egyik történelmi térsége (1. térkép).¹ Történelme visszanyúlik egészen a Kr. e. II. évezredig, amikor a hettiták uralták Kis-Ázsia nagy részét a XVI. század elejétől egészen a Hettita Birodalom Kr. e. 1180-as bukásáig. A vaskorban nagy számú szír- vagy újhettita királyság emelkedett fel Kis-Ázsia délkeleti vidékén és az észak-szíriai területeken. Ezek között volt Tabal luvi nyelvet beszélő királysága, amely a Mazakától (Caesarea) húsz kilométerre fekvő Kanesh ősi városa körül alakult ki. Tabalt 713-ban II. Sarrukín (722–705) az Újjaszír Birodalomhoz csatolta.² A Kr. e. VI. században két akkori nagyhatalom folytatott küzdelmet Kappadokiáért: a Kroisos (560–546 körül) vezette Lyd Birodalom és a II. (Nagy) Kyros (559–530) uralta Óperzsa Birodalom.³ Az ismert történet szerint Kroisos jóslatot kért a delphoi jósdától a hadjárat kimenetelét illetően, amire azt a kétértelmű választ kapta, hogy ha hadba vonul, „nagy birodalmat fog megdönteni”.⁴ A nagy birodalom valóban megdőlt, de Kroisosé, és nem Kyrosé, aki 546-ban bevette Sardeis városát.

Hérodotos szerint Kappadokia (Καππαδοκία) neve perzsa eredetű (VII 72). Ezt az állítást a híres háromnyelvű behistuni felirat is igazolja, amelyet I. Dareios (522–486) készíttetett. E feliraton a területet elámi nyelven *Katpatukašként*, babylóni nyelven *Katpatukkaként*, óperzsa ékírással pedig *Katpatukaként* említik. Hérodotos azt is elmondja, hogy a görögök a perzsáktól eltérően nem „kappadokiaiaknak”, hanem szíreknek (Σύριοι) hívták a helybélieket (I 72, V 49). Ez az elnevezés bizonyára kapcsolatban áll a fent említett ténnyel: hogy Szíria északi területén is számos újhettita királyság emelkedett fel. A Kr. u. I. század első évtizedeiben Strabón (Kr. e. 64/63 – Kr. u. 24) feljegyezte (XII 3, 9), hogy a Tauros-hegységtől innen (ἐντὸς τοῦ Ταύρου) élő kappadokiai „szíreket” fehér szíreknek nevezték (Λευκόσυροι), ellentétben a Tauroson túl élőkkel (ἔξω τοῦ Ταύρου), akiknek sötétebb volt a bőruk (ἐκεῖνων ἐπικεκαυμένων τὴν χροῶν).

2. Kappadokia elgörögösödése

I. Dareios uralma alatt Katpatuka lett az Óperzsa Birodalom harmadik tartománya. Mindössze három kappadokiai satrapát ismerünk név szerint, akik közül az utolsó a leghíresebb: Ariarathés, aki Kr. e. 350-ben lett satrapa, és nem hódolt be Nagy Sándornak, miután az Kr. e. 334-ben elfoglalta Kis-Ázsiát. I. Ariarathés néven (Kr. e. 331–322) ő lett az Ariarathidadinasztia megalapítója, amely Kr. e. 331-től Kr. u. 17-ig uralkodott a Kappadokiai

¹ A kappadokiaiak történelméről és nyelveiről lásd még a szerző további tanulmányait: Aspects of Bilingualism in the History of the Greek Language. In: *J. N. Adams – M. Janse – S. Swain* (eds.): *Bilingualism in Ancient Society: Language Contact and the Written Word*. Oxford 2002. 332–390; De Cappadociërs en hun talen. *Tetradio* 7 (2007) 57–78; Grieks lichaam, Turkse ziel. Multiculturele symbiose in Cappadocië en de Cappadocische Diaspora. In: *D. Praet* (ed.): *Us & Them: Essays over filosofie, politiek, religie en cultuur van de Antieke Oudheid tot Islam in Europa ter ere van Herman De Ley*. Gent 2008. 107–137.

² A hettita és szír- vagy újhettita történelemről való további tájékozódáshoz ajánlom: *T. C. Bryce*: *The Kingdom of the Hittites*. Oxford 2005²; *Uő*: *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*. Oxford 2012; *Uő*: *Warriors of Anatolia: A Concise History of the Hittites*. London 2019.

³ Hérodotos történeti művének első könyvében részletesen bemutatja a két uralkodó harcát.

⁴ Hdt. I 53: μεγάλην ἀρχὴν μιν καταλύσειν.

Királyságban, amikor is a területet a Római Birodalomhoz csatolták. Perzsa eredete ellenére⁵ az Ariarathida-dinasztia az idő múlásával egyre közelebb került a görögséghez – V. Ariarathés (Kr. e. 163–130) melléknevei legalábbis erre engednek következtetni. Az Εὐσεβῆς Φιλοπάτωρ névről Mommsen a következőket írja: „Durch ihn drang [die hellenistische Bildung] ein in das bis dahin fast barbarische Kappadokien.”⁶ A görög hatás tovább erősödött a területen azt követően, hogy Tiberius (14–37) a Római Birodalomhoz csatolta a királyságot, és Kappadokia fővárosát Mazakáról Caesareává (Καισάρεια) nevezete át. Strabón, a pontoszi Amaseia szülőtte, aki személyesen élte át a terület provinciává válását, azt írja, hogy az ő idejére Kis-Ázsia legtöbb bennszülött népe elveszítette anyanyelvét és eredeti nevét is (XII 4, 6).

A hellénisztikus, majd a római időszak alatt a görög lett a Mediterráneum lingua francája, a környékbeli népek többségének első, néha egyetlen nyelve. A *Tórát* (héberül תורה *tórá*), a héber Biblia első öt könyvét, amelyet görögül *Pentateuchos* (Πεντάτευχος, „öt tekercs”) néven ismernek, már a Kr. e. III. században lefordították görögre az alexandriai zsidóknak, akik azt eredeti, héber nyelven nem tudták elolvasni. Az *Újszövetséget* már görög nyelven írták és terjesztették a zsidók és a keresztények között nemcsak Hellasban (Korinthos, Philippi, Thessaloniké) és Rómában, hanem Kis-Ázsiában is (Kolossé, Ephesos, Galatia). Albert Thumb szavaival élve: „Von allen nichtgriechischen Ländern ist am gründlichsten Kleinasien hellenisiert worden ... Die ungeheure Masse griechischer Inschriften, die auf dem ganzen Gebiet sich finden ... zeigt, daß Kleinasien mindestens in der römischen Kaiserzeit ein ganz griechisches Land mit griechischer Cultur gewesen ist”.⁷

3. Kappadokiai – az eredeti nyelv

Ugyanakkor bizonyítható, hogy az eredeti kappadokiai nyelvet még a Kr. u. első néhány században is beszélték. Az *Apostolok Cselekedeteiben* az apostolok pünkösdkor „más nyelveken kezdtek beszélni” (ἐτέραις γλώσσαις, 2. 4), így az összegyűlt tömeghez „saját nyelvükön” szóltak (τῆ ἰδίᾳ διαλέκτῳ, 2. 6–8). E más nyelvek beszélői között a Biblia megemlíti „Kappadokia lakosait” (οἱ κατοικοῦντες τὴν Καππαδοκίαν, 2. 9). Az úgynevezett *Oracula Sibyllina*ban, a hexameterben íródott, jóslatszerű próféciákat tartalmazó gyűjteményben, amit zsidók és keresztények jegyeztek le hozzávetőleg Kr. e. 150 és Kr. u. 180 között, a kappadokiaiakat és az arabokat is „idegen nyelv beszélőiként” (βαρβαρόφωνοι, *Oracula Sibyllina* 3. 516) jellemzik.⁸ Ephesosi Xenophón, a Kr. u. II. században élt regényíró megemlíti bizonyos Hippothoust említ, aki beszélt a kappadokiaiak nyelvét, ezért azok úgy kezelték, mintha közülük való lenne.⁹

A kérdés az, vajon milyen nyelv volt a kappadokiai. Óperzsa nem lehetett, hiszen az Ariarathidák a görög nyelvet és kultúrát részesítették előnyben, előttük pedig az arámi volt az Óperzsa Birodalom lingua francája. A médet és a parthust, két másik iráni nyelvet név szerint említik az *Apostolok Cselekedetei* pünkösdről írott részében (*ApCsel* 2. 9). A méd olyan szöveggörnyezetben is előkerül, ahol kiváló lehetőség adódott volna a kappadokiai nyelv azonosítására. Itt a három kappadokiai atya egyike, Nyssai Szent Gergely (330–395) sorolja

⁵ Az Ariarathés szó első fele az óperzsa **aryā-* tőből származik, ami azt jelenti, arya (árja).

⁶ *Th. Mommsen: Römische Geschichte.* Leipzig 1855. II 52.

⁷ *A. Thumb: Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus: Beiträge zur Geschichte und Beurteilung des Κοινή.* Straßburg 1901. 102–103.

⁸ A kappadokiaiak és az arabok egymás mellé helyezése ilyen szöveggörnyezetben alátámasztja, hogy a βαρβαρόφωνος szó nem azt jelenti, hogy „görögül rosszul beszélő”, hanem azt, hogy „idegen nyelvet beszélő” (vö. 14. jegyz.).

⁹ *Eph.* 3. 1. 2: ἐμπειρῶς εἶχε τῆς Καππαδοκῶν φωνῆς καὶ αὐτῶ πάντες ὡς οἰκείῳ προσεφέροντο.

fel a menny nevét különböző nyelveken:¹⁰ ἡμεῖς οὐρανὸν τοῦτο λέγομεν, σαμαίμ ὁ Ἑβραῖος, ὁ Ῥωμαῖος κελούμ, καὶ ἄλλως ὁ Σύρος, ὁ Μῆδος, ὁ Καππαδόκης, ὁ Μαυρούσιος, ὁ Σκύθης, ὁ Θραξ, ὁ Αἰγύπτιος.¹¹

Az idézet arra enged következtetni, hogy a kappadokiai nyelv különbözött a két másik iráni nyelvtől, a médtől és a szkítától, valamint a szírtől is, amely a közép-arámi nyelv egyik dialektusa, így a(z északnyugati) sémi nyelvcsaládba tartozik. De vajon miért nem mondta el Gergely a menny kifejezést saját hazájának nyelvén is, ahol még a Kr. u. IV. században is beszélték a kappadokiaiit? Hogy utóbbi állítás igaz, azt egy másik kappadokiai atya, Nagy Szent Vazul (330–379) igazolja, amikor megjegyzi, hogy a doxológiában a σύν (-val/-vel) helyett kötelező a καί (és) használata¹² a mezopotámiai szír nyelv és saját anyanyelve, a kappadokiai nyelv nyelvtani szabályai szerint.¹³

Ez a kijelentés, bár újabb bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a kappadokiai és a szír nyelv különbözik, korántsem állítja, hogy a két nyelv rokonságban állna egymással, azaz, hogy a kappadokiai a szírhez hasonlóan szintén az északnyugati sémi nyelvcsaládba tartozik. A „menny” szír nyelven *šmāyyā* (szírül , arámiul , amely igen közel áll a Nyssai Szent Gergely által is említett héber *šāmāyim* (שָׁמַיִם) szóhoz, így aligha állhat kapcsolatban a mennyet jelentő kappadokiai szóval, ha egyáltalán a kappadokiai északnyugati sémi nyelv. A legésszerűbb az a feltételezés, hogy a kappadokiai nyelv vagy rokonságban állt a Tabal nevű újhettita királyság nyelvével, vagy még inkább: abból alakult ki. Ezt az anatóliai nyelvet, a *luyit* már a Hettita Birodalomban is beszélték, és rokonságban állt a hettitával. Az erre vonatkozó bizonyíték sajnos közvetett és nem elég szilárd.¹⁴

4. Kappadokiai – a görög változat

Akármilyen is volt az eredeti kappadokiai nyelv, biztosan tudjuk, hogy komoly hatást gyakorolt a Kappadokia területén beszélt görög nyelv minőségére. Strabón azt állítja, hogy a kappadokiaiak „úgy beszéltek görögül, mint egy barbár” (βαρβαρίζειν vagy βαρβαροφωνεῖν).¹⁵ Az alábbi, Lukianosnak tulajdonított epigramma is arra enged következtetni, hogy a kappadokiaiak közismerten rosszul beszéltek görögül: θᾶπτον ἔην λευκοὺς κόρακας πτηνᾶς τε χελώνας / εὐρεῖν ἢ δόκιμον ῥήτορα Καππαδόκη.¹⁶ Történetesen név szerint is ismerünk ilyen kappadokiai szónokot: a II. században élt caesareai Pausaniast, Heródész Attikos (101–177) tanítványát és Klaudios Ailianos (175–235 körül) mesterét, akinek kiejtésével Philostratos (170–244/9 körül) tréfálkozik: ἀπήγγειλε παχεία τῆ γλώττη καὶ ὡς Καππαδόκαις ζύνηθες,

¹⁰ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a *Patrologia Graeca* szerkesztője, a francia tudós-pap Jacques-Paul Migne (1800–1875) véletlenül a „menny” héber és latin szavát is olyan hangsúllyal látta el, mintha francia lenne: σαμαίμ helyett σαμαίμ-ot (héberül שָׁמַיִם *šāmāyim*), κέλουμ helyett κελούμ-ot írt (a vulgáris latin kiejtésben a *caelum* szóban az *ae* hang *e*-re változik).

¹¹ *Contra Eun.* = PG 45. 1045: „Mi *uranos*nak hívjuk, a héberek *šāmāyim*nek, a rómaiak *caelum*nek, de máshogy nevezik a szírek, a médek, a kappadokiaiak, a mórok, a szkíták, a thrákok, az egyiptomiak.”

¹² A kánoni forma Δόξα πατρὶ καὶ υἱῷ καὶ ἀγίῳ πνεύματι (Dicsőség az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek), Vazul újítása szerint ekképpen hangzik: μετὰ τοῦ υἱοῦ σὺν τῷ ἀγίῳ πνεύματι (együtt a Fiúval, a Szentlélekkel). Vazul azért írta *De Spiritu Sancto* című értekezését, hogy megvédje újítását az öt támadókkal szemben, akik a μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐν τῷ ἀγίῳ πνεύματι (a Fiúval a Szentlélekben) változatot részesítették előnyben, vö. *D. Anderson* (transl., intr.): *St. Basil of Caesarea: On the Holy Spirit*. Crestwood 1997.

¹³ *De spiritu sancto* = PG 32. 208: καὶ Καππαδόκες δὲ οὕτω λέγομεν ἐγχωρίως; „mi, kappadokiaiak is így mondjuk anyanyelvünkön”.

¹⁴ Strabón megjegyzi, hogy a kappadokiai nyelv közeli rokonságban áll egy másik ismeretlen kis-ázsiai nyelvvel, amelyet „kataoninak” nevez (XII 1, 2).

¹⁵ Strabón szövegeiben a βαρβαρίζειν és a βαρβαροφωνεῖν is κακῶς ἐλληνίζειν jelentésben értendő, azaz „rosszul beszélni görögül” (XIV 2, 28). Vö. 8. jegyz.

¹⁶ *Anth. Pal.* XI 436: „Könnyebb volt fehér hollókat és szárnyas teknősöket / találni, mint egy rendes kappadokiai szónokot.”

ξυγκρούων μὲν τὰ ξύμφωνα τῶν στοιχείων, συστέλλων δὲ τὰ μηκυνόμενα καὶ μηκύνων τὰ βραχέα.¹⁷

A harmadik kappadokiai atya, Nazianzi Szent Gergely (329–389) is céloz a kappadokiaiak barbár akcentusára a dolyfős konstantinápolyi papsághoz intézett beszédében: ἀπαιδευσίαν δὲ οὐκ ἐγκαλέσεις ἢ ὅτι τραχύ σοι δοκῶ καὶ ἄγρουν φθέγγεσθαι;¹⁸

Egy másik híres kappadokiat, az I. században élt tyanai Apollónioszt életrajzírója, Philostratos szerint kappadokiai származása nem befolyásolta beszédében.¹⁹

Theodosius 395-ben történt halála után és a Római Birodalom kettészakadása után a Keletrómai Birodalom hivatalos nyelve természetesen a görög maradt,²⁰ még ha a bizánciak továbbra is rómaiaknak hívták magukat (Ῥωμαῖοι), nyelvüket pedig rómainak (Ῥωμαίικα).²¹ Semmiféle bizonyítékunk nincs (sem közvetlen, sem közvetett) arra, hogy a kappadokiaiak „barbár módon” beszéltek volna az első évezred első néhány századában, azt azonban tudjuk, hogy viselkedésüket barbárnak tartották. Amikor VII. (Bíborbanszületett) Kónstantinos bizánci császár (913–959) a kappadokiaiak közmondásos „erkölcstelenségéről” (κακοτροπία) beszél, egy mondást idéz a „három legrosszabb kappáról” (τρία κάππα κάκιστα), ami nem más, mint Kappadokia, Kréta és Kilikia.²² A VI. századi költő, a lérosi Démodokos azt mondja, a kappadokiaiak a „lehető legrosszabbak” (φαυλεπιφαιλότατοι), és még saját ígét is teremt a nevükből: „kappadokizál” (καππαδοκίζω).²³

5. Kappadokia eltörökösödése²⁴

A XII. században Theodóros Prodromos „barbárokkal elárasztott földnek” nevezi Kappadokiát (γῆ βαρβαροχουμένη).²⁵ Ezzel azonban nem a „barbár” kappadokiaiakra utal, hanem a szeldzsuk törökökre, akik a XI. században megszállták a területet.²⁶ Az Alp Arslán (1063–1072) vezette szeldzsuk sereg 1071-ben, a manzikerti csatában, a Bizánci Birodalom keleti határánál (2. térkép) vereséget mért a IV. Rhómanos Diogenész (1068–1071) vezette bizánci hadra. Hat évvel később Suleiman ibn Qutulmish szeldzsuk parancsnok (1077–1086) megalapította Kis-Ázsiában a független Ikonioni vagy Rúmi Szultánságot, melynek török neve bizánci lakosaira utal.²⁷ A Rúmi Szultánság egészen a XIV. századig fennállt, amikor több bejésre („fejedelemségre”) esett szét. A legjelentősebb ezek közül a kilikiai Karamán

¹⁷ *Vit. Soph.* II 13: „A kappadokiaiakra jellemző erős akcentussal szónokolt, mássalhangzói összeakadtak, a hosszú szótagokat megkurtította, a rövideket megnyújtotta.” A „mássalhangzói összeakadtak” fordulat a hangsúlytalan magánhangzók hangugratására (szinkópájára) utal.

¹⁸ *Or. XXXIII* = *PG* 36. 224: „Nem fogjátok szememre vetni műveletlenségemet, vagy hogy úgy vélték, durván és faragatlanul beszéltek?”

¹⁹ *Phil. Vita Ap.* 1, 7: ἢ γλωττα ἀττικῶς εἶχεν οὐδ’ ἀπήχθη τὴν φωνὴν ὑπὸ τοῦ ἔθνους; „beszéde attikai stílusú volt, és származása nem befolyásolta kiejtését”.

²⁰ Fontos megjegyezni, hogy a birodalom területi határai nem estek egybe a nyelvi határokkal, hiszen görögül nagy számban beszéltek Dél-Itáliában is (ahogy néhány elzárt, calabriai és pugliai közösségben még ma is így van).

²¹ A Ῥωμαίικα szót néhány kifejezésben még ma is használják a görög nyelvre, például: καταλαβαίνεις Ῥωμαίικα; „Értesz görögül?”, vagyis „Érted, amit mondok?”.

²² *De them.* 2. 69.

²³ *Fr.* 5 West = *Anth. Pal.* XI 238.

²⁴ A nyelvi és vallási szempontból való eltörökösödés történetéről lásd: *S. Vryonis Jr.: The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century.* Berkeley 1971.

²⁵ *Carm. Hist.* 19. 52 Hörandner.

²⁶ Vö. βαρβαροχέομαι ‘von Barbaren beherrscht werden’. In: *E. Trapp* (ed.), *Lexikon zur byzantinischen Gräzität: besonders des 9.-12. Jahrhunderts.* Wien 1996. Fasc. 2. s. v.

²⁷ Az anatóliai ótörök *Rûm* (روم) szó az arabok rómaiakra használt szavából származik: *ar-Rûm* (الرُّوم). Utóbbi a görög Ῥωμαῖοι szóból ered – így nevezték magukat a bizánci görögök.

városa körül megalakuló Karamáni Bejség volt, amelyet Kerîmeddin Karamán bejről, a Karamanida dinasztia XIII. századi türkmén alapítójáról neveztek el (a dátumok bizonytalanok). A bejséget aztán 1468-ban, II. Mehmed uralkodása alatt (1451–1481) az Oszmán Birodalomhoz csatolták. 1483-ban a császár fia, Musztafa lett a bejség területén létrejött Karamán vilajet (tartomány) kormányzója, amelynek központi területe Kappadokia volt. Tizenöt évvel Kappadokia bejséggé válása előtt Hódító Mehmed bevette Konstantinápolyt, és ezzel lezárta a Bizánci Birodalom ezeréves történelmét.

A manzikerti csata utáni évszázadokban Kappadokia egyre inkább eltörökösödött. Nyelvészeti szempontból ez először görög–török kétnyelvűséget eredményezett, később azonban már gyakoribbak voltak a csak török nyelvű területek. A nyelvváltással nem járt együtt szükségszerűen a vallásváltás, ahogy ezt az 1437-es bázeli zsinaton adott jelentés is alátámasztja: „Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperuntur clerici, episcopi et arciepiscopi qui portant vestimenta infidelium et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in Greco proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.”²⁸

A jelentésben említett török ajkú keresztényeket karamanlideknek hívják (Καραμανλήδες). Származásuk bizonytalan, nevük azonban egyértelműen arra utal, hogy a Karamáni Bejség lakói voltak.²⁹ Az úgynevezett karamanlidika (Καραμανλήδικα) nyelvet beszélték, amely a török egy anatóliai dialektusa volt. A perzsa ábécéből kialakult oszmán írás helyett görög betűket használtak.³⁰ Jó példa erre Máté evangéliumának első mondata (1. kép):

Ἀβραὰμ ὄγλου Δαυὶδ ὄγλου Ἰησοῦς Χριστοσὸν τενασοῦλὸν κιταπήτηρ³¹

Avraam oğl-u David oğl-u Yisus Hristos-un tenasül-ün kitab-i-dir

Ábrahám fiának, Dávid fiának, Jézus Krisztusnak leszarmazásának könyve ez

βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ υἱοῦ Ἀβραάμ (Mt. 1:1)

Jézus Krisztus leszarmazásának könyve, Dávid fiáé, Ábrahám fiáé.

Nem minden kappadokiai keresztény váltott török nyelvre. Richard MacGillivray Dawkins (1871–1955) brit archeológus, dialektológus, néprajzkutató 1910 körül terepmunkát végzett Kappadokiában, ahol akkoriban körülbelül húsz településen Nevşehir, Kayseri en Niğde környékén (3a-b térképek) még mindig beszélték a görög nyelvet, bár annak egy „romlott változatát”.³² A kappadokiai nyelvről ezt a később híressé vált leírást adta: „A teste görög

²⁸ Idézi R. M. Dawkins: *Modern Greek in Asia Minor: A Study of the Dialects of Silli, Cappadocia and Phárasa, with Grammar, Texts, Translations and Glossary.* Cambridge 1916. 1, 1. jegyz.: „Meg kell jegyezni, hogy Törökország sok részén akadnak olyan papok, püspökök és érsekek, akik a hitetlenek ruházatát viselik és az ő nyelvüket beszélik, és semmi mást nem tudnak görögül mondani, csak a misét, az evangéliumokat és a leveleket. A szertartás egyéb részeit pedig török nyelven tartják.”

²⁹ A török *Karaman-li* azt jelenti: [valaki, aki] Karamánból származik.

³⁰ A karamanlidika nyelvről lásd bővebben: E. Balta: *Beyond the Language Frontier: Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing.* Istanbul 2010.

³¹ A kései karamanlidika helyesírásban használt ékezetek célja a török és a görög hangok megkülönböztetése: $\acute{o} = \acute{u}$, $\acute{\pi} = b$, $\acute{\tau} = d$, $\acute{v}\acute{o}$. S. Irakleous: *On the Development of Karamanlidika Writing Systems Based on Sources of the Period 1764–1895.* Mediterranean Language Review 20 (2013) 57–95. Fontos megjegyezni, hogy a β és δ már a római korban v és δ réshangokká váltak, és a b és d átírása az újjörög helyesírás szerint $\mu\beta$ és $\nu\delta$. Azt is ki kell emelni, hogy az η hangértéke ugyanebben az időszakban i -re változott, és az η a karamanlidika helyesírásban a török i [iu] hangot jelöli.

³² Dawkins: i. m. (28. jegyz.) 18.

maradt, de a lelke már török.”³³ Alább az Ulağaç, az egyik legtörökösebb kappadokiai dialektus néhány mondatát idézem, hogy bemutassam rendkívül „romlott állapotát”:³⁴

ἦτον ἓνα δούλ ναίκα. ἔγισκε ἐρῷ φῶέα. ἰθά δίνισκέν da ἔραράq, και φέρισκαν ἔραρακιού τ da παράγια, και βεσλέττινιῖσκαν. (iton éna dúl néka. éjiške erjó fšéa. itšá dīniškén da tširáq, ke fériškan tširakjút da parája, ke besléttiniškan.)

„Volt egy özvegyasszony. Két gyereke volt. Ezeket elküldte inasnak, és elhozták neki az inasság alatt szerzett pénzüket, és támogatták.”

Dawkins jól tudta, hogy a kappadokiai és a többi kis-ázsiai görög dialektus „veszélybe került a törökök egyre nagyobb térnyerése miatt, és félt, hogy beolvad az általános görög nyelvbe”.³⁵ Az „általános görög nyelvbe való beolvadást” felgyorsította, hogy akkoriban alapítottak iskolákat a helyi görög ajkú településeken. Dawkins erről egy korábbi tanulmányában is ír: „A helyiek beszéde és az iskolában tanított görög között akkora a különbség, hogy az iskolamester már-már inkább arra törekszik, hogy *másik nyelvv*el helyettesítse a helyi dialektust, mint hogy apránként kijavítsa”.³⁶ A „másik nyelv” kifejezés hangsúlyozza a különbséget a kappadokiai és az akkori általános görög nyelv között. Dawkins szerint a kappadokiai és a régebbi görög nyelv közötti távolság áthidalhatatlan: „Ugyanezért a görög nyelv egyházi használata is kevésbé vagy egyáltalán nem volt hatásos. Az idősebb papok alig értették a szertartásokat, a közemberek pedig egyáltalán nem. Mikor fontos, hogy a jelentés eljusson az emberekhez, törökül beszélnek. Fertekben részt vettem egyszer a püspök miséjén, aki az egész szertartást törökül vezette le, és nyájával is csaknem kizárólag ezen a nyelven beszélt.”³⁷ Alias autem orationes dicunt in lingua Turcorum.³⁸

Dawkins szerint „az új Törökország alkotmányos *régime*-ének” politikája is veszélyeztette a kappadokiai nyelvet, többek között a „kivándorlás rohamos növekedése” és a „megújult üldöztetések”.³⁹ Ezt 1915. október 24-én írja előszavában, miután az 1908-as lázadást követően az ifjútörökök visszaállították az oszmán alkotmányt. Az oszmánok az 1912–1913-as Balkán-háború során (4. térkép) elveszítették balkáni területeik legnagyobb részét, amit Ruméliának hívtak,⁴⁰ és a központi hatalmak oldalán léptek be az I. világháborúba. A háború alatt az Oszmán Birodalom népirtást hajtott végre az anatóliai örmény, asszír és ortodox keresztények ellen, amit Dawkins „rögtön a háború kitörését követő első napokban” megtapasztalt.⁴¹

Az 1919. január 18-án megnyitott párizsi békekonferencián a görög miniszterelnök, Eleftherios Venizelos (1864–1936), aki az antant hatalmak mellett léptette be Görögországot a háborúba, szövetségi támogatást nyert Smyrna (Izmir) és a mögöttes területek elfoglalására májusban. A terület elfoglalását az 1920 augusztusában megkötött sèvres-i békeszerződés

³³ Dawkins: i. m. (28. jegyz.) 198.

³⁴ Dawkins: i. m. (28. jegyz.) 362. Többé-kevésbé változatlanul közlöm Dawkins átírását, és eltekintek nyelvtani elemzésétől, hogy az olvasó megfelelő képet kapjon a kappadokiai Ulağaç dialektus igencsak „romlott állapotáról”. Mindenesetre fontos megjegyezni, hogy a kappadokiai nyelvben az *imperfecta* képző *-išk-*: ἔγισκε (ἔχω), δίνισκεν (δίνω), φέρισκαν (φέρω), βεσλέττινιῖσκαν (βεσλεπῶ, törökül *besletmek*, a *beslemek* „etetek” műveltető alakja). A török jövevényszavakat félkövérrrel jelöltem.

³⁵ Dawkins: i. m. (28. jegyz.) V.

³⁶ R. M. Dawkins: *Modern Greek in Asia Minor*. *American Journal of Archaeology* 30 (1910) 120 (kiemelés M. J.).

³⁷ Ugyanott.

³⁸ Vö. 28. jegyz.

³⁹ Dawkins: i. m. (28. jegyz.) V.

⁴⁰ Oszmán-törökül *Rūm-ēli* (روم ایلی), vö. 27. jegyz.

⁴¹ Dawkins: i. m. (28. jegyz.) VI.

hagyta jóvá, amely kimondta továbbá, hogy az oszmánoknak át kell engedniük Kelet-Thrákiát Görögországnak (4. térkép). Kis-Ázsia megszállását az ún. „Nagy Eszme” (Μεγάλη Ίδέα) inspirálta, az az irredenta mozgalom, amely a görög szabadságharc (1821–1832) után nagy szerepet játszott a görög politikában, és amelynek következtében létrejött a független Görög Királyság.⁴² A „Nagy Eszme” támogatói a Bizánci Birodalom – vagy ahogy Venizelos hívta: „a két kontinens és öt tenger Görögországa” (Ελλάς τῶν δύο ἡπείρων καὶ τῶν πέντε θαλασσῶν) – és korábbi fővárosa, az 1918 novembere óta szövetséges erők által megszállt Konstantinápoly visszaállítására törekedtek. Ez nem történt meg. 1934-ben az Atatürknek, azaz „Törökök Atyjának” elnevezett Musztafa Kemal (1881–1938) vezette török lázadók ellentámadásba lendültek, és 1922 szeptemberében a „Nagy Eszme” terve szó szerint füstbe ment Smyrna nagy tüzeiben. A görögök ezt az eseményt a „kis-ázsiai katasztrófa” (Μικρασιατική Καταστροφή) névvel illetik, és nagyobb tragédiának tekintik, mint Konstantinápoly elestét, mert ez jelentette a kis-ázsiai hellénizmus végét. A szövetségesek, akik a görög–török háború során oldalt váltottak, felmondták a sèvres-i, majd 1923 júliusában megkötötték a lausanne-i békeszerződést a török nemzeti mozgalommal (Türk Ulusal Hareketi), amely kimondta a Török Köztársaság függetlenségét és szuverenitását Iónia, Kelet-Thrákia és Konstantinápoly (Isztambul) fölött.

6. Görögország és Törökország népességcseréje⁴³

A lausanne-i békeszerződést 1923 januárjában a görög és török népességcseréről szóló egyezmény követte. A „csere”, ahogy a görögök (Ἀνταλλαγή) és a törökök (مبادله *Mübâdele*) hívták, Törökországból 1,2 millió ortodox keresztény, Görögországból 400 000 muszlim kötelező kiutasítását jelentette. Nem nyelv vagy származás szerint, hanem vallási alapon történt, hiszen az ortodox keresztények nyelvüktől és származásuktól függetlenül⁴⁴ a rómiai oszmán „közösségek” vagy milletek (ملت *millet*) tagjai voltak.⁴⁵ Egy 1924-es népszámlálás szerint 61 kappadokiai keresztény közösségből 22 volt görög (más szóval görög–török) ajkú (3b térkép), azaz összesen 17 590 lakos (44,4%), míg 39 török ajkú, azaz összesen 22 027 lakos (55,6%). Néhány kizárólag török nyelvet beszélő közösség összes tagja keresztény volt. Ilyen volt például Andaval (1812 lakos) és Limna (2007 lakos), ahol a görög nyelv a XIX. században utat engedett a töröknek.⁴⁶ E közösségek többségében azonban a muszlimok gyakran akár ötször többen voltak, mint a keresztények.⁴⁷ 22 görög ajkú közösségből kilenc volt teljes mértékben keresztény, például Akso (3687) és Misti (3036) viszonylag nagy falvai, máshol azonban jelentős muszlim népesség volt, például Fertekben (ahol 430 keresztényre 2500 muszlim jutott).

A fenti szám adatok a menekültek történetét bemutató négykötetes „Exodus” (Ἡ Ἐξοδος) sorozat második kötetének rövid demográfiai fejezeteiből származnak.⁴⁸ Sok helyen

⁴² A görög állam létrejöttének és terjeszkedésének pontos és rendkívül olvasmányos áttekintését lásd: *R. Clogg: A Concise History of Greece*. Cambridge 2013³.

⁴³ A népességcseréről és annak következményeiről a keresztényekre és a muszlimokra, illetve a két országra egyaránt lásd: *R. Hirschon* (ed.): *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*. Oxford 2003. Hirschon bevezetőivel: ‘Unmixing peoples’ in the Aegean Region (3–12) és Consequences of the Lausanne Convention: An Overview (13–20).

⁴⁴ A rómiai millet görög és török ajkú ortodox görögökből, albánokból, bolgárokból, szerbekből, vlachokból, valamint grúzokból és közel-keleti keresztényekből állt.

⁴⁵ Vö. 27. jegyz.

⁴⁶ *Dawkins*: i. m. (28. jegyz.) 11.

⁴⁷ A muszlim népességre vonatkozó adatok gyakran becslések és néhány helyen teljes mértékben hiányoznak, de annyi biztosan állítható, hogy legalább 100 000-en voltak (és nem 22 027-en).

⁴⁸ *G. Mourellos* (ed.): *Ἡ Ἐξοδος*. Vol. 2.: *Μαρτυρίες ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρασίας*. Athens 1982.

megemlíti a törökökkel fennálló szoros barátságot, amelyet egy gyakran ismételt mondat tömören összegez: με τούς Τούρκους περνούσαμε καλά, azaz „jól kijöttünk a törökökkel”.⁴⁹ Egy másik gyakran használt mondat a búcsúzás napjára utal: κλάψανε οι Τούρκοι μας, azaz „török [barátaink] könnyeztek”.⁵⁰ Egy ulağaçi görög ajkú asszony nyilatkozata is jól illusztrálja ezt: Ἐκεῖνοι [i.e. οἱ Τούρκοι], καὶ μάλιστα οἱ Τουρκάλες, πολὺ λυπήθηκαν πὸν φεύγαμε. Ἐκλαιγαν μαζί μας καὶ ὡς τοὺς ἀραμπάδες πὸν ἀνεβαίναμε ἔρχονταν ἀπὸ πίσω μας καὶ μᾶς ἀγκαλιάζανε καὶ μᾶς φιλούσανε. „Νὰ ξανάρθετε”, λέγανε, „Ἐμεῖς ἄλλους δὲν θέλουμε. Ἔσεῖς εἶστε δικοὶ μας.”⁵¹ Néhányan beszélnek a Görögországból érkezett muszlim menekültekről is, többek között ez a török ajkú kiçağaçi keresztény: Θυμᾶμαι πὸν ἦρθαν οἱ Τούρκοι πρόσφυγες. Ἑλληνικὰ μιλούσανε καὶ δὲν τοὺς καταλαβαίναμε. Λέγανε οἱ παλιοὶ Τούρκοι: Τούρκοι φεύγουν κι Ἑλληνες ἔρχονται.⁵² Egy çelteki görög ajkú keresztény egészen humoros történetet mesél: Δυὸ μῆνες προτοῦ νὰ φύγουμε ἀπ’ το Τσελέκ, ἦρθαν Τούρκοι πρόσφυγες ἀπ’ τὴν Ἑλλάδα. Κρητικοὶ ἦταν. Μιλοῦσαν ἑλληνικά, καλὰ ἑλληνικά. Κι ἐμεῖς μιλούσαμε ἑλληνικά, ἀλλὰ δὲν τοὺς καταλαβαίναμε. Ἄγριοι ἄνθρωποι ἦταν.⁵³

Az *Exodus* visszatérő témája az „elveszett szülőföld” (χαμένες πατρίδες)⁵⁴ utáni vágyakozás: φύγαμε ἀπὸ τὸν παράδεισο καὶ πήγαμε στὴν κόλαση, azaz „elhagytuk a mennyországot, és a pokolba jöttünk”.⁵⁵ Görögország görög neve katharevusa nyelven (Καθαρεύουσα) természetesen Ἑλλάς, köznyelven (Δημοτική) Ἑλλάδα, a kappadokiaiak azonban a Γιουνανιστάν vagy Γιονανιστάν elnevezést használták rá, amely török nevéből származik (Yunanistan يونانستان), és azt jelenti, „Iónok földje”.⁵⁶ Bár a kappadokiaiak egész Görögország területén letelepedtek, többségük Makedonia és Thrákia északi vidékeire, illetve Thessalia és Épeiros központi területeire került, amiket kevéssel korábban csatoltak Görögországhoz (4. térkép). A négyszáz éves török megszállás (Τουρκοκρατία) e területeken még élénken élt a lakosok emlékezetében, így a kappadokiaiakat és a többi kis-ázsiai menekültet is úgy fogadták, mintha törökök lennének:⁵⁷ „portant vestimenta infidelium et

⁴⁹ Ἐξοδος (48. jegyz.) 172 et passim. Nem véletlen, hogy Renée Hirschon cikke ezt a címet kapta: ‘We Got on Well with the Turks’: Christian-Muslim Relations in Late Ottoman Times. In: *D. Shankland* (ed.): *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F. W. Hasluck, 1878–1920*. Istanbul 2004. vol. 2. 325–343. Hirschon hiánypótló tanulmányt írt egy városi menekültcsoport azonosságutatójáról ötven évvel a népességcsere után: *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. Oxford 1998².

⁵⁰ Ἐξοδος (48. jegyz.) 75 et passim.

⁵¹ Ἐξοδος (48. jegyz.) 231: „Ὄκ [ti. a törökök], leginkább a török asszonyok nagyon elszomorodtak, amiért elmegyünk. Velünk sírtak, és elkísértek minket a kocsikhoz, és megöleltek és megcsókoltak. *Vissza kell jönnötök* – mondogatták. – *Mi* nem akarunk *másokat*. *Ti* vagytok a mieink.”

⁵² Ἐξοδος (48. jegyz.) 224: „Emlékszem a török [ti. muszlim] menekültek érkezésére. Görögül beszéltek, mégsem értettük őket. Az idős [ti. helyi] törökök azt mondanák: törökök mennek és görögök jönnek.”

⁵³ Ἐξοδος (48. jegyz.) 25: „Két hónappal azelőtt, hogy elköltöztünk Çeltekből, török [ti. muszlim] menekültek érkeztek Görögországból. Krétaiak voltak. Görögül beszéltek, még hozzá igen jól. Mi is görögül beszélünk, mégsem értettük őket. Vademberek voltak.” A krétaiak a „három legrosszabb kappá” közé tartoztak (vö. 22. jegyz.).

⁵⁴ A kifejezés több könyvcímbe is visszaköszön, pl.: *G. P. Kapsis*: *Χαμένες πατρίδες: Από την απελευθέρωση στην καταστροφή της Σμύρνης* [Elveszett haza: Smyrna felszabadításától a katasztróféig]. Athens 2001; *A. L. Marinou*: *Χαμένες πατρίδες: Οι απώλειες του Ελληνισμού* [Elveszett haza: A hellénizmus pusztulása]. Athens 2008; *Ch. Eksertzoglou*: *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία* [Az „Elveszett haza”, túl a nosztalgián]. Athens 2010. Vö. *P. Mackridge*: *The Myth of Asia Minor in Greek Fiction*. In: *Hirschon*: i. m. (43. jegyz.) 235–246.

⁵⁵ Ἐξοδος (48. jegyz.) 320.

⁵⁶ Oszmán-törökül = perzsául *Yunan* (يونان), az óperzsa *Yauna* „Iónia” szóból, amely az ógörög Ἰᾶ(φ)ων „ión”-ból származik.

⁵⁷ Az ezt ismertető cikkeket lásd: *D. Theodossopoulos* (ed.): *When Greeks Think about Turks: The View from Anthropology*. Abingdon 2007, különösen 47–60: *I. Millas*: *Tourkokratia: History and the Image of Turks in Greek Literature*.

locuntur linguam ipsorum”.⁵⁸ Hátrahagyott szülőföldjükön γκιαούρηδες-nek, hitetleneknek hívták őket,⁵⁹ új otthonukban pedig τουρκόσποροι-nak, azaz rohadt törököknek.⁶⁰

A helyiek előítéletei a menekültekkel szemben negatív önképet és azonosságtudatot alakítottak ki a kappadokiaiakban.⁶¹ Talán nem véletlen, hogy gyakran a karamanlidikát mondják anyanyelvüknek, tekintet nélkül arra, hogy ez inkább jelent-e görögöt vagy törököt. Eltekintve az első és második generációs beszélők negatív nyelvi attitűdjétől, ami miatt megszakadt a kappadokiai nyelv (nagy)szülőkről gyerekekre (unokákra) való hagyományozódása, a valódi veszélyt az „általános görögbe való beolvadás” jelentette, amely természetesen jóval nagyobb arányú volt Görögországban, mint Kappadokiában valaha. A Kis-Ázsiai Kutatások Központjának (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών) munkatársai,⁶² akik közül többen anyanyelvi beszélők, számos tanulmányt jelentettek meg a négy ma is élő kappadokiai dialektus maradványairól (Ulağaç, Aravan, Akso, Anaku), és több néprajzi leírást is közzé tettek a kappadokiai településekről (Anaku, Misti, Akso). Mindannyian jelezték azonban a nyelv kihalásának fenyegető veszélyét, amely az általános görög nyelv növekvő nyomásának tudható be.

Az 1970-es évekre a kappadokiai nyelvet egészében kihaltak hitték. Kontosopoulos, a neves görög dialektológus a következő figyelemreméltó állítást fogalmazta meg az újjörög dialektusokról írt 1981-es, népszerű bevezetőjében: “Οποιος άκούει – ή μάλλον διαβάζει, γιατί σήμερα δέν μιλιούνται πια τὰ ιδιώματα αυτά, άφοϋ όλοι σχεδόν οί φορεΐς τους, πρόσφυγες τού 1922, έχουν πεθάνει – τήν καππαδοκική διάλεκτο, δέν ξέρει άν έχει νά κάνει μέ τούρκικα σέ έλληνικό στόμα ή μέ έλληνικά σέ τούρκικο στόμα.”⁶³

Amikor 1992-ben kappadokiaiul kezdtem tanulni, természetesen én is azt feltételeztem, hogy a dialektus az 1970-es években kihalt. Mivel abban az időben én voltam az egyetlen nyelvész, aki aktívan közölt tanulmányokat erről a nyelvváltozatról, a századforduló környékén egyedüli nem görög ajkúként megbíztak a kappadokiai dialektusról szóló fejezet elkészítésével egy grandiózus, újjörög nyelvváltozatokat összegyűjtő és bemutató kézikönyvbe.⁶⁴ Mire 2004-ben beküldtem monográfia hosszúságú, száz oldalas fejezetem első angol változatát, már több mint egy évtizede foglalkoztam egy újabb holt nyelvvel az ógörög, latin, héber és arámi után. Ennek következtében a kappadokiai dialektus nyelvészeként némi hírnevet szereztem, így 2005 májusában kedves barátom és kollégám, Dimitris Papazachariou a Patrasi Egyetemről megkért, hogy hallgassam meg figyelmesen egy beszélgetésének a hangfelvételét, amit két idős kappadokiai úrral készítet, akik közül az egyik mondott valamit a „régii nyelven” (τα παλαιά), és amit Dimitris nem tudott értelmezni.⁶⁵ Érthetően nagyon izgatott voltam, amikor a CD megérkezett, és türelmetlenül vártam arra, ami talán az utolsó néhány szó kappadokiai nyelven, minthogy a beszélő hallhatóan nehezen nyílt meg. Miután végighallgattam egy hosszú görög beszélgetést (Dimitris és az urak között), illetve egy török párbeszédet (amikor a két úr beszélt egymás között), életemben először végre hallottam valakit kappadokiai nyelven beszélni:

⁵⁸ Vö. 28. jegyz.

⁵⁹ Oszmán-törökül *gávur* (گاور), „nem muszlim” értelemben. Nem szükségszerűen negatív jelző.

⁶⁰ A szomorú ellentmondásosságot gyönyörűen bemutatja: B. Clark: *Twice a Stranger: The Mass Expulsions That Forged Modern Greece and Turkey*. Cambridge MA 2006.

⁶¹ Vö. *Hirschon*: i. m. (43. és 49. jegyz.).

⁶² A CAMS (Centre of Asia Minor Studies, KMS) adta ki az *Exodust* is (vö. 47. jegyz.).

⁶³ N. G. Kontosopoulos: *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Athens 1981. 7: „Bárki, aki hallja – vagy inkább olvassa, hiszen e nyelvváltozatokat ma már nem beszélük, mivel szinte mindegyik beszélőjük (1922-es menekültek) meghalt – a kappadokiai nyelvet, nem tudja eldönteni, vajon görögök beszélnek törökül vagy törökök görögül.”

⁶⁴ Ch. Tzitzilis (ed.): *Νεοελληνικές διάλεκτοι*. Thessaloniki 2020 (nyomdában).

⁶⁵ Papazachariou a Patrasi Egyetem Újjörög Dialektusok Műhelyének új igazgatója (Εργαστήριο Νεοελληνικών Διαλέκτων). A műhelyt Angela Ralli alapította 2000-ben.

πατέρα μ' δώικα φῶέα ἐπ'κί (*patéram dóika fῶéa épki*)

„Apám tizenkét gyereket nemzett”.

Míntha egy feltámadott Homéros szavalt volna nekem az *Ilias*ból! Megható, ugyanakkor nagyon izgalmas pillanat volt, hiszen nemcsak értettem, amit a férfi mondott, de még azt is meg tudtam határozni, pontosan melyik tájszólást beszél: a δώικα < δώδεκα szó hangsúlytalan *e* hangjának *i*-vé válásából és különösen az ἐπ'κί(v) aoristosból egyértelmű volt, hogy az eredetileg Semendere környéki nyelvváltozatot hallom (3b térkép), hiszen a két másik magánhangzómagasító tájszólásból, amit Malakopi és Misti környékén beszéltek, kikopott az augmentum (ποιίκ[iv] vagy βοίκ[iv]). Minden tekintetben tökéletes kappadokiai beszéd volt: a nominativusban álló hímnemű főnév előtt nem volt névelő, a hangsúlytalan szóvégi *u* hang hiányzott (μου > μ'), a dentális réshangok elvesztek vagy megváltoztak (δώδεκα > δώικα).⁶⁶ Ebből a négyzavas megnyilatkozásból is jól látszik, hogy a nyelv a török (alany-tárgy-ige szórend) és a Vryonis által megfogalmazott kappadokiai görög „bizánci maradványának” jellegzetes keveréke:⁶⁷ az ἐπ'κί(v) a bizánci görög ἔπουκε(v) szinkopált Semendere változata, a ποιῶ aoristos, amely helyett az újjörögben az ἔκανε (*praes. κάνω*) ige használatos. Csak akkor vettem észre, hogy az idős úr hibát vétett, hiszen a kappadokiai nyelvben az újjöröggtől eltérően nem a πατέρας szó jelöli az „apát”, hanem a βαβᾶς.⁶⁸

Azonnal repülőjegyet vásároltam Görögországba, és Dimitrisszel együtt elindultunk, hogy megkeressük az egyik utolsó – ha nem az utolsó – kappadokiat, aki még beszélte anyanyelvét. Hamarosan kiderült, hogy nem csupán egy igen idős úr beszél a nyelvet, hanem sokkal több, harmadik és negyedik generációs beszélő is. A Dawkins által lejegyzett tizennégy kappadokiai dialektusból már csak a Misti környéki mišótikát beszélnek bizonyos mértékben, kiváltképp a makedóniai Neo Agioneri és Xirohori nevű falvakban és a thesszáliai Mandrában. 2015-ben 2800-ra becsültem a beszélők számát,⁶⁹ bár rendkívül nehéz különbséget tenni az anyanyelvűek és a „félleg beszélők” között, akik a kappadokiai és az újjörög keverékét beszélnek. A legjobb beszélők – ebből következően legjobb forrásaim is – az első nemzedékhez tartozó nagymamák (γιαγιαδες), akik életük nagy részét otthon élték le anélkül, hogy megtanultak volna újjörögül.⁷⁰ Az utóbbi tizenöt évben legtöbbjük sajnos elhunyt, köztük az az asszony is, akivel a legszorosabb kapcsolatba kerültem, Kaka Depika (2. kép).⁷¹ A második generációs nők már nyitottabbak, és a kappadokiai mellett újjörögül is beszélnek, a férfiak pedig már a népességcsere előtt is sokkal rugalmasabbak voltak a nőknél.⁷² Az „általános görög nyelvbe való beolvadás” veszélye természetesen a kappadokiai-

⁶⁶ A szó- vagy szótagelhagyás (szinkópa) már a Kr. u. I. században jellemző volt a kappadokiai nyelvre (vö. 17. jegyz.).

⁶⁷ Vryonis: i. m. (24. jegyz.) 444.

⁶⁸ Tehát azt kellett volna mondania: βαβᾶ μ' δώικα φῶέα ἐπ'κί (*vavám dóika fῶéa epki*). Szerencsére nem voltam ott, hogy kijavítsam!

⁶⁹ Vö. D. M. Eberhard – G. F. Simons – Ch. D. Fennig (eds.): *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas 2020. s.v. Cappadocian Greek. Internetes elérhetőség: www.ethnologue.com/language/cpg

⁷⁰ Érdekes lehet összehasonlítani a helyzetet Dawkins vak forrásával, a Malkopiból származó Christossal, aki az iskolában kiválóan megtanult újjörögül, de helyi dialektusa is „kitűnő, hiszen rendszeresen használja az őt vezető kisgyerekekkel; vaksága miatt továbbá sokat tartózkodik *otthon, a család női tagjaival*”. Dawkins: i. m. (28. jegyz.) 25 (kiemelés M. J.).

⁷¹ Mišótika nyelven a nagymama *káka káka*, nem pedig *κακά kaká*, amely mišótika, újjörög, angol és sok más nyelven trágár jelentéssel bír.

⁷² Sok férfi gyakran utazott Konstantinápolyba, Dawkins szerint kiváltképp az északi településekről (28. jegyz.) 23–29.

újjörög kétnyelvű beszélők esetén a legnagyobb. Az Újjörög Dialektusok Műhelyével közösen készített felvételeink tanúsítják, hogy a kappadokiai nyelv újra elgörögösödik.⁷³

A kappadokiaiak minden nyáron összegyűlnek Gavustima (Γαβούστημα) nevű közös fesztiváljukon.⁷⁴ 2006-ban, egy évvel a kappadokiai nyelv „újralfelfedezése” után én is meghívást kaptam az akkor Philippiiben megrendezett Gavustima fesztiválra, ahol részben újjörög, részben mišótika tájszólásban mondtam beszédet, melyet kedves barátom, Lazaros Kotsanidis fordított le görögből.⁷⁵ Ez igen érzelmes és hálás reakciót váltott ki a közönségből: egy (láthatóan) idegen professzor szeretettel beszélt a nyelvükről *a saját nyelvükön*. A dramai püspök, Pál öexcellenciája azt mondta nekem: „Megszabadítottad népemet a szégyentől, és visszaadtad a büszkeségüket”. Nehéz volt elhinni és elfogadni, hogy e rendkívül „romlott” és éppen ezért rendkívül érdekes görög dialektus több éves vizsgálata hosszú távon ekkora hatással lehet egy népcsoportra. Hatása mégis a mai napig tart. Több kappadokiai egyesület (σύλλογοι) tiszteletbeli tagja lettem, többek között a Kappadokiai Társaságok Pánhellén Uniójának (Panhellenic Union of Cappadocian Societies, Πανελλήνια Ένωση Καππαδοκικών Σωματίων), akik a megtisztelő kappadokiai nagykövet (Πρεσβευτήης των Καππαδοκικών) címmel ruháztak fel. Azóta is minden évben beszédet tartok a Gavustima fesztiválon, ahol két kappadokiai dialektusban szólítom meg a közönséget (mišótika és aksenít’ka) valamint pharašótika nyelven, amely a kappadokiai és pontosi rokona, és amelyet Kappadokia délkeleti részén beszéltek (3b térkép).

Mióta kapcsolatba léptem beszélőivel, a kappadokiai nyelv (legalábbis a mišótika dialektus) enyhe újjászületést él meg. A kappadokiaiakban sokkal erőteljesebben tudatosult anyanyelvük értéke, amely a többi nyelvhez hasonlóan történelmüket, kultúrájukat és identitásukat őrzi, és betekintést nyújt világlátásukba. Facebookon létrejött egy „Start Learning the Teaching of the Dialect of Misti” (Έναρξη Διδασκαλίας Εκμάθησης Μυστιώτικου Ιδιώματος) nevű nyilvános csoport,⁷⁶ ahol a tagok kérdéseket és érdekességeket osztanak meg egymással anyanyelvükről. Az eredeti borítóképen egy másik kedves barátom, Thanasis Papanikolaou által tervezett írással ez állt:

χόξ κωλντί, καλώξ ήρτις! ντ’όργου σ’ τί είνι τσαού; έμαχα, άνοιξαν ’να σκόλεια. γιαβάζ’νι μυσχιώτικα. αλήαζ ’νι; τσανό ’σι **μι**; ούλ-λα έμαχαμ ντα, πόμαν ατούρα! τίζ να πάει να να μάχ’! (**χόξ kældí**, kalóš írtis! d’órgus thí ini tšáú? émaxa, ániksan ’na skólja. javáz’ni mišcótika. aliaz ’ni? tšano ’si **mi**? úlla émaxam da, póman atúra! thíz na pái na na máx’!)

„Üdvözlet [törökül],⁷⁷ üdvözlet [mišótika dialektusban]! Mi dolgod itt? Hallottam, hogy megnyitottak egy iskolát. A mišótika dialektust tanulják. Igaz ez? Mint kiderült, még mindig létezik!⁷⁸ Ki fogja tanulni?!”

A szöveg határozottan optimista, valójában azonban a nyelv túlélési esélyei sajnos igen alacsonyak: a mišótika dialektus elkerülhetetlenül bele fog olvadni az általános újjörögbe, ahogy azt Dawkins már 1910-ben megjósolta.

⁷³ A korai felvételeket az Endangered Languages Archive (ELAR: www.soas.ac.uk/elar) tárolja, az újabbakat az Újjörög Dialektusok Műhelyének digitális archívuma (vö. 65. jegyz.).

⁷⁴ Eredeti alakja γαβούστημα *γανύστιμα* a török *kavuşmak* „újra összejön” igéből, amelyet a kappadokiai nyelvben γαβουστίζω *γavustízo* alakban vettek át.

⁷⁵ A Το γλωσσικό ιδίωμα του Μιστί Καππαδοκίας, Paionia 2006. szerzője.

⁷⁶ www.facebook.com/groups/470281169768316

⁷⁷ Törökül *hoş geldi*.

⁷⁸ Utalás arra a nyelvészcsoportha, akik az 1970-es években azt hitték, a kappadokiai kihalt.

A Facebook-csoport neve Thomas Phates *Teach Yourself Mišótika* című művének görög nyelvű alcímére utal.⁷⁹ A főcím az a gyakori mišótika kifejezés, amelyet itt a személyes névmás többes számúvá változtatásával idézek, mert úgy gondolom, méltó lezárása tanulmányomnak.⁸⁰

χιογός α ας χαρίσ' (χογός α ας xaríš')

Isten áldjon! = Köszönöm!

Utószó

Jelen tanulmány átdolgozott változata a híres ELTE Eötvös József Collegiumban 2016. február 16-án elhangzott előadásomnak, melyet lehetőségem volt Görögország akkori magyar nagykövete, Dimitris Yannakakis jelenlétében megtartani. Szeretném hálás köszönetemet kifejezni Horváth László tanár úrnak a meghívásért és a lehetőségért, hogy magyarul is megjelentethetem tanulmányomat a neves *Antik Tanulmányok*ban. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy magyar körökben is bemutatathatom kutatási eredményeimet. Úgy gondolom, a kappadokiai nyelv és nép története sok szempontból az ember örök törekvését szimbolizálja, hogy régi és új azonosságtudatát összeegyeztesse régi és új hazájával, és felhívja a figyelmet minden nyelv egyedi értékére.

MARK JANSE
Universiteit Gent
BOF-ZAP Research Professor Ancient & Asia Minor Greek
mark.janse@ugent.be

A magyar fordítást készítette: TÖRÖK ÁBEL

⁷⁹ T. Phates: Χιογός ας σι χαρίσ': Εκμάθηση του Μιστιώτικου ιδιώματος. Konitsa 2012.

⁸⁰ χιογός χογός α Θεός mišótika változata.